

מבוא: תרגום, שירה וקבלה

"בין נהרי אימה לנהרי יראה כ"ב ריבוא פרסאות"

(מעשה מרכבה)

תרגומי השירה הדתית, המוגשים לך הקורא בספרון שלפנינו, אינם מבקשים התנצלות. לא עסקתי בהם לצורך מקצועי כחוקר דת ישראל (ובמיוחד קבלה), אלא לצורך עצמם, כשקטעי שירה מרהיבים המציאו עצמם לפני וביקשו תרגום. יש אף רגליים לסברה שאהבת התרגום באה לי בירושה מאבי זכרונו לברכה, יוסף ג. ליבס, המתרגם הידוע, שעשה רבות להעשרת הספרות העברית החדשה מאוצרות העמים (בבחינת הוספה מן החול אל הקודש). אך עתה, בהסתכלות נוספת, כשנשאלתי על כך מעורכת הספר, ידידתי מיכל גוברין, צפה ועולה בדיעבד זיקה עמוקה בין עיסוק זה לבין הקבלה.

אומנם שלא כאבי, שאצלו התרבות הקלאסית היתה עיקר העניין ומקורות היהדות

חיבה צדדית, בדידי נכון חילוף הדברים: ראשי ורובי נתונים תמיד בסוד היהדות, ובעיקר בממדיה המיתיים והמיסטיים. אי אפשר אומנם לומר שמצמצם אנוכי את עיסוקי בקלאסיקה רק לשעות שאינן יום ואינן לילה, ואדם פטור בהן מן התורה שבה עליו להגות יומם ולילה, ורק אז מותר לו ללמוד יוונית,¹ אבל גם אצלי נותר עיסוק זה בשולי הכרם.

הרוחות המנשבות בשנים האחרונות במקומותינו דוחפות אותי להעיר כאן, שעל יסוד זה ראוי היה בעיני שיושתתו חיי התרבות בכלל. לא שוויון פוסט-מודרניסטי, אלא מרכז רוחני היונק מן העצמי, וממנו התפשטות מן הקרוב אל הרחוק. לפני הכניסה לתרבויות זרות יש לחזק את הקשר אל היהדות ומקורותיה, כפי שעשה אברהם, לפי ספר הזוהר, שחזק את קשרו עם השכינה, היא כנסת ישראל, לפני ירידתו לארץ מצרים. הזוהר ממשיל זאת לאדם שיורד לעומק

---

¹ ראה ירושלמי, סוטה, ט, יד; כד ע"ג.

באר, שלפני ירידתו עליו לקשור עצמו בחבל המחוזק היטב מעל פי הבאר.²

מאיך גיסא, אסור גם להזניח את העיסוק בדתות העמים. לימוד זה מרחיב את דעתו

של אדם, וראוי לו שיעשה לצורך עצמו ולא דווקא לשם מחקר היהדות (אין ערך ללימוד שלא לשמו), ואף כך עוזר הדבר וחיוני גם להבנת דתנו. הציירוף 'דת ישראל' מניח את המושג 'דת' הקודם לו מבחינה הגיונית, כפי ש'אלהי ישראל' מניח את המושג הכללי של האלהות. לא

בכדי, אומר הזוהר, נקראים אלילי עבודה זרה בשם 'אלהים אחרים', אלא מפני שגם אלה השתלשלו משם הקודש אלהים.³ אסור לטשטש את הייחוד לא של אלהי ישראל ולא של דת

ישראל, אך עניין רב מוצא אני בחקר הדמיון והשוני, ואף הזיקות וההשפעות, בין המיתוס שביהדות לבין זה שבדתות אחרות. השוואות כאלה מלמדות הן ומאלפות, מעניינות ומפתיעות,

כפי שיווכח לדעת, כך נדמה לי, הקורא במחקר המקיף שבו העליתי על פני השטח קשרי

קשרים בין מיתוס הלנה מטרויה לבין הקבלה,⁴ ובמאמרים אחרים שעניינם הזיקה שבין

המיתוס הפגאני והיהודי,⁵ או היהדות והנצרות,⁶ ועוד.⁷

---

² זוהר ח"א, קיב ע"א-ע"ב.

³ זוהר ח"ב, צו ע"א (סבא דמשפטים).

⁴ 'פורפוריתיה של הלנה מטרויה וקידוש השם'. בתוך: משה חלמיש (עורך), ספר יובל לכבודו של יוסף בן שלמה, הוצאת בר אילן, רמת גן תשס"ו (= דעת 57-59), עמ' 83-119. במאמר זה משולבים גם קטעים של תרגומי שירה, שלא נכללו בקובץ שלפנינו. מאמר זה, כמו שאר מאמרי שיוזכרו להלן (למעט ספרים), ניתן לקריאה (באופן מעודכן) גם באתר האינטרנט שלי, שכתובתו: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar>

⁵ ראה למשל: 'המיתוס הקבלי שבפי אורפיאוס'. בתוך: משה אידל, זאב הרוי ואליעזר שביד (עורכים), ספר היובל לשלמה פינס ח"א, ירושלים תשמ"ח (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ז), עמ' 425-459; 'ארוס ואנט-ארוס על הירדן'. בתוך: שחר ארזי, מיכל פכלר וברוך כהנא (עורכים), החיים כמדרש: עיונים בפסיכולוגיה יהודית לכבוד פרופ' מרדכי רוטנברג, ידיעות אחרונות / ספרי חמד, תל-אביב תשס"ד, עמ' 152-167, 548-551.

⁶ ראה למשל: 'השפעות נוצריות על ספר הזוהר', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ב (תשמ"ג), עמ' 43-74; 'מצמיח קרן ישוע', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ד), עמ' 313-348, ותוספת, שם ד (תשמ"ה), עמ' 341-344; 'מלאכי קול השופר וישוע שר הפנים', בתוך: יוסף דן

ובאשר לשירה, זו רגילה להלך עם הקבלה יד ביד. במחקר הקבלה עוסק אני לא רק 'בתוכן', גם הצורה שלובש המיתוס היא בעיני מרכיב עיקרי במהותו,⁸ וצורה זו, לעתים קרובות, שירה היא. גם מקורותיו הראשוניים של המיתוס היווני כלולים בשירה, כפי שייזכר לדעת מי שמעיין למשל בספר התאוגוניה להסידוס, שראשיתו מצויה בתרגום בספרנו זה. אף ביטוייו היותר ספקולטיביים של מיתוס זה מובעים הם בלשון שירה, ודוגמאות מובהרות לכך יימצאו בתרגומי פרמנידס וקליאנתס דלהלן. וכך אף בקבלה, והדבר בא לידי ביטוי במחקרי, שהראשון שבהם לא היה אלא מהדורה מדעית של שירי השבת של האר"י.⁹ כן פרסמתי מחקר על השיר 'בר יוחאי לר' שמעון' לביא.¹⁰ דומה לזה הוא מחקרי המפורט על השיר 'אהבתיך לר' שלמה אבן גבירול, אביר המשוררים, שהוא בעיני גם מראשי סוללי הדרך להיווצרות תורת הקבלה.¹¹

(עורך), ירושלים תשמ"ו (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו), עמ' 171-195.

⁷ ענייני אסלאם ויהדות יימצאו למשל במאמר על אבן גבירול דלהלן, ובמאמרי 'שלמה פינס ומחקר הקבלה', אידל, הרוי, שביד (עורכים), ספר היובל לשלמה פינס במלאת לו שמונים שנה, חלק ב, ירושלים תש"ן (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ט), עמ' טז-כב. ומשהו על זיקה אפשרית בין יהדות ודת הודו יימצא בספרי דלהלן על ספר יצירה.

⁸ על כך ראה באריכות במאמרי 'De Natura Dei - על המיתוס היהודי וגלגולו', בתוך: מיכל אורון ועמוס גולדרייך (עורכים), משואות: מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב ז"ל, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, בשיתוף אוניברסיטת תל אביב, תשנ"ד, עמ' 243-297.

⁹ 'זמירות לסעודות שבת שיסד האר"י הקדוש'. מהדורה מדעית מנוקדת ומתורגמת בצירוף מבוא והערות. מולד כג (תשל"ב), עמ' 540-555. מצוי, בצורה מעודכנת, גם באתר האינטרנט 'הזמנה לפיוט', בכתובת: <http://www.piyut.org.il/articles/478.html>.

¹⁰ 'בר יוחאי בשירו של שמעון לביא', קשת החדשה 5, סתיו 2003, עמ' 126-142. מצוי גם באתר האינטרנט 'הזמנה לפיוט', בכתובת <http://www.piyut.org.il/textual/42.html>.

¹¹ 'ספר יצירה אצל ר' שלמה אבן גבירול ופירוש השיר אהבתיך', י. דן (עורך), ראשית המיסטיקה היהודית באירופה: דברי הכנס הבין לאומי השני לתולדות המיסטיקה היהודית, ירושלים תשמ"ז (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו), עמ' 73-123.

במחקרים אלה הצבעתי על הזיקה העמוקה שבין המימד הקבלי-אונטולוגי שבחזית השירים, לבין תודעתו העצמית של המחבר, שבה מוצא אני את המשמעות העיקרית של אותן יצירות פיוטיות. כן העמדתי על האנלוגיה העולה מאותן יצירות, בין הפייטן, היוצר האנושי, לבין בורא עולם, שגם את עולמו ברא כמין פיוט. בהסתכלות כזאת מתחזקת עוד הזיקה בין שירה לבין תורת הקבלה, שאת רוב דפיה מקדישה לתיאור הבריאה או האצילות. בדפים הבאים אביא מספר דוגמאות לכך מן השירה הדתית וממקורות העוסקים בעניינה. עיקר כוונתי היא להפגיש את הקורא עם מקורות שיריים אלה, ולכן אקצר בהסברים. הדוגמאות יובאו מספרות הקבלה (במובנו הרחב של מונח זה), ולא אעסוק הפעם במקורות מקראיים ואחרים, אף שגם הם שייכים לכאן.

ספר יצירה

שירת היוצר האלהי והאנושי היא גם נושא ספרי תורת היצירה של ספר יצירה.¹² לדעתי אפשר לראות בספר יצירה, החיבור היסודי של המיסטיקה היהודית, גם חיבור ארס-פואטי, המלמד, במקביל ליצירה האלהית, גם את הדרך הנכונה ליצירה אנושית. לא אחזור על כל ההסברים התיאורטיים לדברים אלה, אך אביא כאן קטעים מספר יצירה עצמו, שידברו בעד עצמם. הקורא בקטעים אלה, שמהווים חלק נכבד למדי של ספר קצר זה (כאן יובאו המשניות הפותחות את הספר והמשנה האחרונה שלו), יוכל להתרשם גם מצורתו הכעין-שירית, שאותה אבליט בחלוקת השורות ובבחירת הנוסח.¹³ מחבר הספר,¹⁴ כך דומה, קיים בעצמו את

---

¹² תורת היצירה של ספר יצירה, הוצאת שוקן, תל-אביב תשס"א (ומהדורה שנייה מתוקנת בתוספת השלמות, תשס"ב). גם בספר זה יימצאו קטעי שירה מתורגמים, שלא נכללו בקובץ שלפנינו.

¹³ אין בידינו מהדורה מדעית של הספר. כל הניסיונות שנעשו בכיוון זה לא צלחו. לדעתי מהדורה מדעית היא משימה בלתי אפשרית לטקס שהוא כה נזיל ומשתנה לאורך הדורות. הנוסח דלהלן מתקבל משילוב של מקורות שונים, ואינני מתיימר לומר שהוא המקורי, אך השיקול הספרותי האסתטי שמנחני, עדיף בעיני מדבקות עיוורת בכתב יד. שיקול זה מביא בחשבון את סגנונו הלקוני של הספר, ואת המשקל הסוחף שלו, ואת הימנעותו מציטוט מפורש של פסוקי מקרא,

המלצתו, דלהלן: 'אם רץ לבך שוב למקום'. המלצה זו נוגעת לא רק לדרך הרצויה להתבוננות בעולם (להסבר עניין זה הקדשתי את רוב ספרי), אלא גם לתחום הארס פואטי. אידאל זה, על כפל פניו, יובן הן מתוכן דברי הקטע דלהלן, והן מצורתו: קטע זה מחולק, כמו כל ספר יצירה, לבתים (המכונים משניות), שפותחים בדרך כלל בהתרחבות מתפרצת, שכוללת אינפורמציה על אופן בניין העולם בספירות ובאותיות, כלומר על יסוד הריבוי שבעולמנו. אך סיומם של הבתים מהווה בלימה והרס של בניין זה, כשכל בית מסתיים בחזרה אל המקום, אל המרכז והאחד, הוא האל שאין בלתו:

בשלושים ושנים

נתיבות פליאות חכמה

חקק יה ה' צבאות אלהי ישראל

אלהים חיים אל שדי רם ונשא

שוכן עד וקדוש שמו

ברא את עולמו

בשלושה ספרים

בספר וספר וספר.

עשר ספירות בלימה

ועשרים ושתים אותיות

יסוד שלוש אמות

ושבע כפולות

ושתים עשרה פשוטות.

בהיותו עצמו, לפי הכרתו, במעלה של כתב קודש, ועם זאת את דרכו לשקף את לשונם ותחבירם של המקראות, ובראשם פסוקי מעשה בראשית ומעשה מרכבה. כל זאת הובהר בספרי הנזכר, ושם ימצאו הסברים המבססים את הנוסח שלפנינו.

¹⁴ איננו יודעים מיהו המחבר, שחי לדעתי הספר התחבר במאה הראשונה לספירת הנוצרים. דעה זו, שאינה מתאימה לדעותיהם של חוקרים אחרים, נידונה באריכות בספרי הנזכר.

עשר ספירות בלימה
מספר עשר אצבעות
חמש כנגד חמש
וברית ייחוד מכוונת באמצע
במלת לשון ופה
ובמילת המעור.

עשר ספירות בלימה
עשר ולא תשע
עשר ולא אחת עשרה
הבן בחכמה וחכום בבינה
בחון בהם וחקור בהן
דע וחשוב וצור
והעמד דבר על בוריו
והושב יוצר על מכונו.

עשר ספירות בלימה
מידתן עשר שאין להן סוף
עומק ראשית ועומק אחרית
עומק טוב ועומק רע
עומק רום ועומק תחת
עומק מזרח ועומק מערב
עומק צפון ועומק דרום
ואדון יחיד
אל מלך נאמן
מושל בכולן
ממעון קדשו ועד עדי עד.

עשר ספירות בלימה
צפייתן כמראה הבזק
ותכליתן אין להן סוף
ודברו בהן ברצוא ושוב
ולמאמרו כסופה ירדופו
ולפני כסאו הן משתחווים.

עשר ספירות בלימה
מידתן עשר שאין להם סוף
נעוץ סופן בתחילתן ותחילתן בסופן
כשלהבת קשורה בגחלת
ודע וחשוב וצור
שאדון יחיד
והיוצר אחד ואין לו שני
ולפני אחד
מה אתה סופר.

עשר ספירות בלימה
בלום לבך מלהרהר
בלום פיך מלדבר
ואם רץ לבך שוב למקום
כמשתמר רצוא ושוב
ועל דבר זה נכרת ברית [...]

וכיון שבא אברהם אבינו
והביט וראה וחקר והבין
והקק וצרף וחצב
ויצר וחשב

ועלתה בידו
נגלה עליו אדון הכול
הושיבו בחיקו ונשקו על ראשו
קראו אוהבו ושמו בנו
וכרת לו ברית ולזרעו לעולם
והאמין בה' ויחשבה לו צדקה
וכרת לו ברית
בין עשר אצבעות רגליו
והוא בשר מילה
כרת לו ברית
בין עשר אצבעות ידיו
והוא ברית לשון
קשר עשרים ושתים אותיות בלשונו
וגילה לו את סודו
משכו¹⁵ כמים דלקו כאש
רעשו כרוח בערו כשבעה
נהגו בשנים עשר מזלות.

פילון האלכסנדרוני

העולם, כידוע נברא בדיבור, וחכמי ישראל הוסיפו וראו בבריאה שכזאת מלאכת שיר, שבה שותפים, לעתים קרובות, היוצר האלהי והאנושי. כך מצאנו גם אצל פילון האלכסנדרוני, איש המאה הראשונה לספירה (בין דורו של ספר יצירה, לפי השערת הנזכרת). פילון, הכותב

---

¹⁵ בכל הנוסחאות שראיתי כתוב אומנם 'משכן' (ובשורה האחרונה 'נהגן'), אבל בשתי השורות הבאות נמצא גם הנוסח 'דלקו' ו'רעשו' בצד 'דלקן' ו'רעשן', וניסחתי לפי העניין. נוסף על כך, הנוסח 'משכו' עמד לדעתי גם לעיני הפייט, שייסד בתפילת גשם את החרוז: 'זכור אב נמשך אחרך כמים'.

יוונית, נעזר בכפל-המשמעות של המלה היוונית פואזיס. מלה זו, שמשמעה יצירה בכלל, קיבלה גם משמעות מיוחדת של יצירה לשונית-שירית, כפי שאירע, בתקופה מאוחרת גם למלה העברית 'יצירה' (המלה העברית 'פיוט' מקורה במלה יוונית זו). מכפל-משמעות זו הסיק פילון (ואף אחרים), שהעולם הוא מעין פיוט, שיוצרו הוא האל, והאדם שותף לו. שותף אנושי זה מוצא פילון, כמו ספר יצירה, בדמותו של אברהם אבינו, כי אברהם ואלהיו שותפים היו ביצירה, הנקראת 'יצחק'. אחרי הדיון באברהם ויצחק מוסיף פילון ומתעמק בתהליך היצירה בעזרת פירוש אליגורי על דמויות משה ואהרן (להלן, בדיוננו על הזוהר, נראה שגם הוא מפרש באופן דומה את משמעותם הנסתרת של אישים אלה). וכך אומר פילון (בתרגומי):

לכן, בהשלימו את ביעור הרע, הוא [הצדיק] מתמלא שמחה, כמו שרה. שהרי היא אומרת: 'צחוק עשה לי ה',¹⁶ ומוסיפה: 'כל השומע יצחק לי'.¹⁷ כי האל הוא בורא של צחוק יאה ושל שמחה. כך שאין לתפוס את יצחק כתוצר של יציר שנברא אלא כמלאכתו של הבלתי-נוצר. שהרי 'יצחק' פירושו 'צחוק', והאל הוא יוצרו [poietes] של צחוק, לפי עדותה של שרה, עדות שאין בה שקר, ואפשר לומר בכל היושר שהוא [האל] אביו. אך הוא נתן לחכם, לאברהם, חלק בתואר ששייך לו, הכרית ממנו צער¹⁸ והעניק לו את הצחוק, צאצא של חוכמה.

שהרי אם אדם מסוגל לשמוע את אומנות היצירה [או 'את השירה'. poietikes] של אלהים, הוא גם בעצמו עולז בהכרח, וגם משתתף בשמחתם של אותם המטים לכך אוזן זה מכבר. באומנות היצירה [poietike] של האל לא תמצא כל תוצר של מיתוס אלא כללי אמת תמימים, כולם חקוקים על לוחות אבנים. לא תמצא גם משקלים וקצבים ונעימות, המשובבים את הנפש במוזיקה, אלא את פעולותיה המושלמות של ההויה עצמה, שבחלקן נפלה הרמוניה נעימה המיוחדת להן. וממש כשם שהשכל שמח בהיותו מאזין ליצירות [poiematon]. 'לפואמות' אלהים, כך גם הדיבור, שכן בהיותו מכוונן עם

---

¹⁶ בר' כא 6. פילון נוקט כאן את נוסח התרגום היווני של התורה (תרגום השבעים), אך לפי נוסח המסורה העברי, נזכר כאן לא 'ה' אלא 'אלהים'.

¹⁷ מילולית: ישמח עמי. צחוק זה, לדעת פילון ורבים אחרים, מבטא שמחה ולא לעג.

¹⁸ רמז לכריתת העורלה בברית המילה.

מחשבות התבונה, ובדרך כלשהי קשוב אליהן, יעלוז הוא בהכרח. יבהיר זאת דבר אלהים שניתן למשה החכם השלם, שכלולים בו הדברים הבאים: 'הלא אהרן אחיך הלוי, ידעתי כי דבר ידבר הוא לך, וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו'¹⁹. הבורא אומר אפוא שהינו יודע שהדיבור המבוטא, בהיותו אחי הדעת, מדבר הוא. שהרי הוא יצר²⁰ אותו כמעין כלי נגינה, היגוי חתוך של כלל הווייתנו המורכבת. דיבור זה, לי ולך ולכל בני האדם, מביע ומבטא ומדבר ומפרש את המחשבות ויוצא לקראתן, לפגוש את שיקולי הדעת. כי כשהשכל מתעורר ורוכז דחף כלפי משהו בתחום השייך לו, בין אם הוא מונע מתוכו או מקבל רשמים מסוימים מבחוץ, הוא נמצא בהריון ובחבלי לידה של ההרהורים. הוא חפץ ללדת אותם ואינו יכול, עד שההגייה, המופקת באמצעות הלשון ושאר אברי הביטוי, תקבל לידיה את ההרהורים כמיילדת ותוציא אותם לאור. זהו הקול שאין כמוהו מבריק ומפיץ הרהורים למרחק. כי כשם שמוסותרים הם הדברים המונחים בחושך עד שיזרח אור ויציגם, באותה דרך אצורות המחשבות בדעת, במדור בלתי נראה, עד שהקול המאיר כאור יגלה אותן כולן. היטב היטב נאמר אפוא שהדיבור יוצא לקראת ההרהורים ואף רץ אליהם במהירות לתופסם, מתוך תשוקה לפרסמם. הלא כל אחד משתוקק ביותר למה שהוא מעניינו, ולדבר הוא עניינו של הדיבור, והוא שוקד על כך מתוך תכונה טבעית שמויחדת לו. והוא שש ושמח כאשר הוא רואה ותופס בשלמות את השכל [הוא המשמעות] של הדבר שנגלה לו, כאילו זרח עליו האור, כי אז, כשהדבר כולו נמצא בידו, הוא הופך למפרשו המושלם. אומנם נפטרים אנו לשלום מאותם שביציאותיהם המילוליות אינם שולטים כדבעי על המושכלות, בהיותם פטפטנים המדברים בלא סייג, ששוזרים יחד דיבורים ריקים וארוכים, ונוסף על כך גם חסרי נשמה, פשוטו כמשמעו. דיבורם האומלל של בריות שכאלה עשוי בצדק לגנוח, ממש כמו שמצד שני מן ההכרח שישמח אותו דיבור הבא מתוך שימת לב מספקת לתחבולות ומחשבות על פרסום הדברים שראה ותפס בחוזקה

¹⁹ שמ' ד 14. המלה 'לך' אינה נמצאת בנוסח המסורה, אלא בנוסח השבעים המצוטט כאן.

²⁰ גם כאן משמש הפועל שממנו נגזרה המלה פואזיס.

כיאות. ודבר זה כמעט לכול נודע מניסיון יומיומי: כל אימת שנדע על בוריו את אשר נדבר, אז שש הדיבור ושמח, והוא עשיר במלים מיוחדות מסוגלות למטרתן, שאין כמותן מתאימות ומבהירות. על גלגליהן נישא הוא בכל עושרו במהירות, לא ייכשל, ומציג עם זאת בבהירות ובהצלחה את שנגלה לו. אך כל אימת שהתפיסה מהססת, אזי הדיבור במצוקתו הנוראה מזייף במנגינתו, ומשתמש במלים שהוטחו באקראי, שאינן מכוונות ומיוחדות למשמעות. לפיכך הדיבור גם בעצמו הופך לתועה בדרך ושוצף מסביב במועקת גועל נפש, וגם את השומעים אינו משכנע, ובמקום זאת גורם לכאב אוזניים. אך אל לו לכל דיבור לצאת לקראת כל מחשבה, אלא אהרן המושלם הוא היוצא לקראת מחשבות משה, השלם באדם. הרי לשם מה הוסיף [הכתוב] ל'הלא אהרן אחיך' [את המלה] 'הלוי', אם לא כדי ללמד שרק ללוי לכהן²¹ ולדיבור הרציני מגיע לפרסם את המחשבות בהיותן נצרים שהנצו מנפש מושלמת?²²

ספרות ההיכלות

אכן, שירת הבריאה חוזרת ונשמעת שוב ושוב בספרות ישראל, למן משורר התהילים, הקובע כי 'השמים מספרים כבוד אל',²³ דרך פרק שירה, הטורח לצטט את שירת כל יצור (יצירה זו נדפסה לעתים בסידורים, כדי שהקם משנתו להתפלל יכול בתפילתו גם את שירת יתר הברואים), ועד ספרות הקבלה. כך נמצא גם בספרות המיסטית הטרומ קבלית, היא ספרות ההיכלות והמרכבה. זו ספרות חזונית המדברת גדולות, ומתארת את מרכבות האל וצבאותיו, ונכתבה לאחר הספרות התלמודית (גדולי התנאים כר' עקיבא ור' ישמעאל מתארים כאן את עליותיהם למרום), ומהווה מעיל המשך לספרות האפוקליפטית של ימי בית שני (מסוג ספר

---

²¹ אולי רומז כאן פילון, המטיב לבטא מחשבות אלה, על מוצאו הכוהני.

²² פילון, על היות הרע אורב לטוב (*Quod Deterius Potiori insidari solet*) פסוקה 123 - 132. הערות והסברים לקטע זה, ראה בספרו תורת היצירה הנזכר, פרק 15 (שם דילגתי על פסוקה אחת, וכאן הושלמה ותורגמה אף היא).

²³ תה' יט 2. הזוהר מפרש 'מספרים' הן מלשון ספר כתוב, והן מלשון אור המנצנץ כספירים (זוהר ח"ב, קלו ע"ב).

חנוך), והוסיפה להשתכלל אף בידי חסידי אשכנז, בימי מסעי הצלב. גם ספרות זו שירה היא בעיקרה,²⁴ גם במקומות שלכאורה לא באו אלא לתת תיאור אינפורמטיבי של העולם העליון, כגון:

בין גשר לגשר שנים עשר ריבוא פרסאות
בעלייתן שנים עשר ריבוא פרסאות
ובירידתן שנים עשר ריבוא פרסאות
בין נהרי אימה לנהרי יראה כ"ב ריבוא פרסאות
בין נהרי ברד לנהרי חשך ל"ו ריבוא פרסאות
בין חדרי ברקים לענני ניחומים מ"ב ריבוא פרסאות
בין ענני ניחומים למרכבה פ"ד ריבוא פרסאות
בין מרכבה לכרובים כ"ב ריבוא פרסאות
בין כרובים לאופנים כ"ד ריבוא פרסאות
בין אופנים לחדרי חדרים כ"ד ריבוא פרסאות
בין חדרי חדרים לחיות הקודש מ' אלפי ריבוא פרסאות
בין כנף לכנף י"ב ריבוא פרסאות
ורוחבן כמו כן
מחיות הקודש לכסא הכבוד ל ריבוא פרסאות
ומרגל כסא הכבוד עד מקום שהוא יושב עליו
קדוש מלך רם ונישא
אנפרא יוי אלהי ישראל
מ' אלפים ריבוא פרסאות
ושמו הגדול מתקדש שם²⁵

---

²⁴ על החוייה הדתית הכרוכה בשירת ההיכלות ראה חביבה פדיה, המראה והדיבור, לוס אנג'לס תשס"ב, עמ' 70-89.

²⁵ נוסח זה לפי מה שהביא שלום: Gershom G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, New York 1960, p. 108.

במבט שטחי שורות אלה כל כוונתן לספר מפת דרכים, לשימושו של העולה למרומים, אך בכל זאת דומה שצלצול הלשון הבוראת חשוב כאן לא פחות מן האינפורמציה על המרחק שבין נהרי אימה לנהרי יראה, או בין חדרי ברקים לענני ניחומים (משהו על מהותם של אלה האחרונים נוכל אולי ללמוד מר' אלעזר מוורמס, מראשי חסידי אשכנז, שבתוך ציטוט קטע זה, מוסיף משפט מאלף: 'ענני ניחומים – שמנחמים את הכבוד'²⁶).

האופי השירי של תיאורי ספרות ההיכלות אף מובע במפורש בראשית ספר היכלות, שמודיע את מהותו במלות הפתיחה: 'מה אילו שירות שהיה אומר מי שמבקש להסתכל בצפיית מרכבה'.²⁷ וכך גם בראשית ספר חנוך העברי (אחד מספרי ההיכלות, המייחס עצמו לחנוך המקראי, שלפי ספר זה, אחרי שלקח אותו האלהים, התעלה לדרגת מלאך, הוא המלאך מטטרון). חנוך מתאר שם את חוויית עלייתו לרקיע. אחרי שיצאה נשמתו מאימת המלאכים, ומתיאור זה עולה שעיקר העיקרים הוא השירה:

בא מטטרון שר הפנים והחזיר לי את נשמת

והציגני על רגלי

ועדיין לא היה בי כח לומר שירה

לפני כסא כבודו של מלך הכבוד

אדיר כל המלכים

זוהר כל הרוזנים

עד שכלתה שעה.

לאחר שעה פתח לי הקב"ה

שערי שכינה שערי שלום

שערי חכמה שערי כח

שערי גבורה שערי דיבור

---

²⁶ בספרו סודי רזי"א ח"ב, 'הילוך (צריך להיות: הלכות) המרכבה', ישראל תשס"ד, עמ' 169.

²⁷ נוסח זה הובא בסינופסיס: Peter Schfer, *Synopse zur Hekhalot-Literatur*, Tübingen 1981, §81.

יתר על כן. חלקים רבים של ספרות המרכבה אף מנוסחים במפורש כתפילות, שירות ותשבחות, ודרך שירים אלה מובעת התורה העיונית. דוגמה לכך יוכלו לשמש 'תפלת חותם גדול' ו'תפלת כתר נורא', המשובצות בספרות זו, ובראשם אזהרה כנגד שימוש בחותם ובכתר, בלא תפילה זו, המרככת את אופיו המאגי או המניפולטיבי של שימוש כזה:²⁹

אמר ר' ישמעאל:

כל המשמש³⁰ בחותם גדול ובכתר נורא ואינו מתפלל תפילה על כל אחד ואחד סופו להספ³¹.

וזו תפילת חותם גדול:
אל אמת תתקדש לנצח
ששמים בראת בתבונה
ארץ יסדת בחכמה
בהיכל דממה כסאך הכנת
הדום רגלך בתבל ארצך
כוכבים ומזלות לך משתחווים
שמש וירח כוננת בשמים
שמים כוננת בעמקי מים

---

²⁸ סינופסיס §2.

²⁹ בדומה לכך אוסר ספר הזוהר נשיאת כפים כלפי מעלה שלא בתפילה. ראה למשל זוהר ח"ב, יו ע"א; ח"ג, קצה ע"ב.

³⁰ נוסח אחר: משתמש.

³¹ נוסח אחר: להאסף.

בטבעות ידיך ענגת³² שמים וארץ.

וכל צבא מרום כה³³ עונים:

תתקדש יוצרנו

בכל שירות ותשבחות

על רוב הגדולה שנתת

בלב כל בני בשר

ברוך אתה ה'

המבורך בפי כל נשמה.

זו תפילת כתר נורא:

אתה הוא האל הגדול הגבור והנורא

מלך מלכי המלכים

הקדוש ברוך הוא

כתרך גדול וחביב מכל הכתרים

וגבורתך מכל הגבורות.

מי כמלכנו מי כאלהינו מי כיוצרנו

מלך העולמים

תתברך למעלה תתפאר למטה

תתקדש במעלה תתגדל במטה

תתהדר בהדרים³⁴ תתקלס בשרפים.

עושה גדולות עד אין חקר

---

³² במקור: ענגתה. נוסח אחר: כוננת.

³³ נוסח אחר: בה.

³⁴ נוסח אחר: בחדרים.

ונפלאות עד אין מספר.³⁵

ברוך אתה ה'

זריז על כל הגדודים³⁶

וברוך באמונים.³⁷

עניין זה בעצם אופייני הוא לספרות המיסטית בכלל, שאין בה גבול חד וברור בין תפילה לדיון עיוני. כך מצאנו אף בדת היוונית העתיקה ובנצרות, ודוגמאות לכך מצויות להלן בספרנו זה, בתרגומי ההימנון לזאוס מאת קלאנתס והתיאולוגיה המיסטית ל(פסוודו) דיוניסיוס.

שילוב כזה בין התבוננות לתפילה מאפיין גם את ספרות הפיוט היהודית. ניקח למשל את פיוטי סדר העבודה של יום הכיפורים, על נוסחיהם השונים,³⁸ המייצגים ומעלים אל חלל בית הכנסת הן את תולדות העולם מאז בריאתו, והן את פרטי עבודת הכהן הגדול בבית המקדש, שנחקקים בתודעת המתפלל, ואף מתחיים וכאילו נעשים על ידו, מאות שנים אחרי חורבן המקדש.

אך לענייננו שייכים יותר פיוטי הקדושה. כאן מורידים החזן והקהל לתוך בית הכנסת את מקהלות המלאכים המשלשים קדוש, ואגב כך נפרשים בהם לפנינו פרטי תורת המרכבה וכלליה. כיוצא בכך נמצא למשל גם בתפילה כתר מלכות לר' שלמה אבן גבירול, שהיא אולי הביטוי החשוב ביותר של המחשבה היהודית בכיוונה המיסטי הניאו-אפלטוני (בצד התפילה הפיוטית 'בחנית עולם' לידעיה הפניני). גם את תורת הסוד של חסידי אשכנז אפשר ללמוד

---

³⁵ איוב ט 10

³⁶ נוסח אחר: הגיבורים.

³⁷ נוסח זה נאסף הן מנוסחאות הסינופסיס §319-321, והן מספר מרכבה שלמה, מהדורת שלמה מוסאיוב, ירושלים תרפ"א, ו ע"א.

³⁸ הנוסחים משתנים מאוד מעדה לעדה וממחזור למחזור. נוסחים רבים כבר נשתכחו מתפילתם של בני דורנו. דוגמה מרשימה במיוחד ראה יוסף יהלום, באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלי הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ז.

היטב מפיוטיהם,³⁹ וכן מספרי פירוש שכתבו הם לפיוטים.⁴⁰ וכך גם בקבלה: החיבורים הראשיים של ספרות 'חוג העיון', ספר העיון ותפילת נחונייה בן הקנה, אינם אלא תפילות, ובדרך זו הביע את תורתו לעתים קרובות גם מחבר ספרות תיקוני זוהר.⁴¹

שירת ספרות המרכבה איננה חד סטרית. כפי שפיוטי הקדושה נאמרים גם מפי השרפים והאופנים מחד גיסא ומפי ישראל מאידך, כך הבריות של מעלה אינם רק מושא של שירת יורדי מרכבה, אלא גם משוררים בעצמם, ושירתם היא חלק חשוב של ספרות ההיכלות. כך למשל מצאנו בספר פרקי היכלות רבתי, ברכות שמברך הקב"ה את המלאכים, ותפילות שמשיבים הם לו, וכן שירת מלאכי השרים נוכח שירת ישראל, כששירתם של אלה מגבירה את שירתם של הללו, כפי שהללו מעודדים את שירתם של אלה:

---

³⁹ המפורסמים מבין אלה הם שיר הכבוד ושיר הייחוד, ופיוטי ר' שמעון הגדול ור' אלעזר מוורמס. אופי עיוני במיוחד נושאת תפילתו של ר' אלעזר, שפרסם יוסף דן בטמירין ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' עז-צא.

⁴⁰ דוגמה מפורסמת לכך היא ספר ערוגת הבשם לר' אברהם ב"ר עזריאל (תלמיד הרוקח). ספר זה זכה לצאת לאור במהדורה בעלת ארבעה כרכים, בליווי הערות ומבואות ומפתחות, על-ידי אפרים א. אורבך, ירושלים תרצ"ט-תשכ"ג.

⁴¹ המפורסמת ביניהן היא 'פתח אליהו', המצויה בהקדמה השנייה לספר תיקוני זוהר, ונאמרת, לפי נוסח ספרד, לפני תפילות שחרית ומוסף. אחד מן החיבורים העבריים של בעל תיקוני זוהר הוא בעת ובעונה אחת גם תפילה וגם פירוש לתפילת הקבע. ראה אפרים גוטליב, הכתבים העבריים של בעל תיקוני זוהר ורעיא מהימנא, ירושלים תשס"ג (כוונתי לחיבור המכונה שם 'מאמר ב').

כשמלאך הפנים נכנס לסלסל ולסדר לכסא הכבוד
ולהכין מושב לאביר יעקב,
אלף אלפים כתרים קושר לאופני הדר
לכל אחד ואחד מהם בראשו
ואלף ואלף פעמים כורע ונופל ומשתטח
לפני כל אחד ואחד מהן: [...]

בבקשה מכם מדות נושאי כסא הכבוד
בלב שלם ובנפש חפצה
והגדילו רנה וגילה ושירה וזמרה
לפני כסא כבודו של
טוטרויסאי נבוב מרתצען⁴²
ה' אלהי ישראל
ישמח לבו בשעת תפילת בניו
ויִדְרֵשׁ ויִמְצֵא להם
וימצא להם ליורדי מרכבה
בשעה שהן עומדין לפני כסא כבודו.

בכל יום ויום
בהגיע עלות השחר
מלאכי השרת מבקשים לומר שירה תחילה
באים סביבות כסא הכבוד
כמו הרים -
הרים של אש
וכמו גבעות -
גבעות של להבה.

---

⁴² בנוסחאות אחרות נפתרו שמות קודש אלה כ'נדיב מדת צען' וכיו"ב.

מלך הדור
יושב ומברך לחיות:
לכם חיות אני אומר
לכם בריות אני משמיע,
חיות חיות
נושאי כסא כבוד
בלב שלם ובנפש חפצה,
תתברך שעה שבראתי אתכם
יתרומם המזל שיצרתני אתכם בו
יאיר אור אותנו יום שעליתם במחשבה על לבבי,
שאתה כלי חמדה
שתקנתי ושכללתי אתכם בו.
כי החרישו לי כל יצורי שבראתי
ואשמע ואאזין לתפלת בני [...]

וכשמגיע זמנם של מלאכים
לומר שירה וזמרה לפני הקב"ה
יהו"ה שמעיאל המלאך
השר הגדול והנכבד והנורא
עומד על חלוני רקיע התחתון
לשמוע ולהקשיב
כל שירות וזמירות ותושבחות
העולות מן הארץ
ומן כל בתי כנסיות ומדרשות
להשמיע לבני ערבות.

ומפני מה הוא עושה כן
שאין רשות למלאכי השרת לומר שירה תחלה מלמעלה

עד שיפתחו ישראל את פיהם בשירה מלמטה [...]

ולמה נקרא שמו שמועאל
מפני שהוא עומד בכל שחר ושחר⁴³
ומשמיע קול שירות ותושבחות
העולות מן הארץ
מן בתי כנסיות ומן בתי מדרשות
לפני רקיע ורקיע
עד ערבות רקיע
עד חיות הקדש
ואופנים ושרפים וכרובי⁴⁴ הדר.

כיון שהוא שומע ומשמיע
לכל מלאכי רקיע ורקיע
מיד יורדים כתות כתות
שורות שורות חבורות חבורות
מחנות מחנות חיילות צבאות
של מלאכי השרת
לתוך נהרי אש ונהרי להבה ונהרי שלהבת
וטובלין עצמן שבע פעמים
ובודקין עצמן באש
שלוש מאות וששים
וחמשה פעמים [...]

---

⁴³ נוסח אחר: שער ושער.

⁴⁴ נוסח אחר: וכוכבי

בכל יום ויום בהגיע תפלת המנחה
מלך הדור יושב ומרומם לחיות
עד שלא יכלה דבר מפיו
חיות הקודש יוצאות מתחת כסא הכבוד
פיהם מלא רנה בכנפיהם מלא גילה
ידיהם מנגנות ורגליהם מרקדות
ומקיפות וסובבות את מלכם
אחת מימינו ואחת משמאלו
אחת מלפניו ואחת מאחוריו
ומגפפות אותו ומנשקות אותו
ומפרעות פניהם הן מפרעות

ומלך הכבוד מכסה פניו
והיה ערבות רקיע מתבקע ככברה
מפני מלך הדר זיו יופי תואר
חמדת חמלת תאוות זוהר
אור שבח מראה פניהם
כדבר שנאמר⁴⁵
קדוש קדוש קדוש ה' צבאות

מבטלי גזרה מפירי שבועה
מעבירי חימה משיכי קנאה
מזכירי אהבה
אהבתו של אברהם אבינו לפני מלכם
כשהיו רואין אותו שהוא כועס על בניו
מה הן עושין?

---

⁴⁵ יש' ו' 3.

מחבטין כתריהן ומתירין את מתניהן

ומכים על ראשם ונופלים על פניהם

ואומרים:

התר התר יוצר בראשית

סלח סלח אביר יעקב

מחול מחול קדוש ישראל

כי אדיר מלכים אתה.⁴⁶

ברית מנוחה

שירת הישויות העליונות, מושא עיונו של המיסטיקאי, נמשכת גם בספרות הקבלה של ימי הביניים. במיוחד בולט הדבר בספר ברית מנוחה, ששם מחברו לא נודע,⁴⁷ ונכתב בספרד במאה השלוש-עשרה.⁴⁸ עניינו של ספר זה הוא התבוננות מיסטית בניקודים השונים האפשריים לשמו המפורש של האל, אך יש לו גם זיקה מיוחדת לספרות ההיכלות, וגם המלאך שמועאל, מיודענו מן הפרק הקודם, תופס בו מקום רב. אומנם התפקיד שנועד למלאך זה בספרות ההיכלות מנוסח כאן באופן אחר: בספרות ההיכלות, כזכור, המלאך שמועאל ממונה על העברת שירות ותושבחות מעולם לעולם, ובברית מנוחה מתמחה מלאך זה בהעברה והסעה של השם המפורש. אך שני התפקידים בכל זאת דומים במהותם, שכן בספר ברית מנוחה, השם המפורש בניקודיו השונים מלא שירות הוא, וממלא במוסיקה הן את המקובל בכוונותיו והן את המאורות

---

⁴⁶ נוסח זה מצורף מנוסחי הסינוספיס, §170-§190, ומנוסח אהרן ורטהימר, בתי מדרשות א, ירושלים תש"י, עמ' פז-פט, ומנוסח אהרן יעללינעק, בית המדרש חדר שלישי, לייפציג תרט"ו, עמ' 161-163.

⁴⁷ הספר יוחס בטעות לר' אברהם מרימון הספרדי (כלומר מגרנדה).

⁴⁸ על שירת ברית מנוחה ראה חביבה פדיה, שם, עמ' 99-113. על עניין זה לעמקו עומד גם עודד פורת, בעבודת מוסמך על ספר ברית מנוחה, שנכתבה בהדרכתו (האוניברסיטה העברית תשס"ז).

העליונים המתגברים במסילותיהם. שם זה, על ניקודיו ומאורותיו, נוסע, בניצוחו של שמועאל, מתחנה מיסטית לתחנה מיסטית, ואלה מתוארות בספר כדמותן של תחנות בני ישראל במדבר סיני. בהקשר זה שמו של שמועאל עשוי להזכיר את המלה הערבית סמאע (سماع), שפירושו המקורי שמיעה, אך אצל הצופים, מיסטיקאי האסלאם, משמשת מלה זו כמונח כולל לטקסי המוזיקה שבעזרתם עולה האקסטאזה ומתגברת.

התגברות זו, האנושית והעליונה, עלולה לחרוג מן ההרמוניה הנכונה, וכנגד זה מזהיר רבות ברית מנוחה (כפי שמצינו גם בספר יצירה דלעיל: 'בלום ליבך מלהרהר' וכו'), וקובע כי 'כל המאורות מתייראים ואינם יוצאים מן הדרך אפילו כחוט השערה, כי שומר עליהם עומד'.⁴⁹ שומר זה דומה שאינו אלא אותו מלאך שמועאל, שגם בדרך זו שומר על ההרמוניה המוזיקאלית השוררת בקוסמוס.

כמו ספר יצירה, גם ברית מנוחה נאה דורש ונאה מקיים, וכתוב בעצמו בלשון כעין שירית. בזאת יוכח הקורא לדעת מן הדוגמאות דלהלן. הראשונה לקוחה מהקדמת הספר, ובה מזדמנים לראשונה המלאך שמועאל ושני חבריו, שראשי התיבות של שמותיהם יוצרים את הצירוף 'שמי':

וכאשר עלה במחשבה לפני הקב"ה

לברוא העולם הזה

בזה השם⁵⁰ נטה קו

והעמיד הר המוריה על מדותיו

ההר חמד אלהים לשבתו⁵¹

והעמיד השלחן לצפון⁵²

---

⁴⁹ ברית מנוחה, תשי"ט, ה טור ב, ואולי צריך להיות 'שוטר' במקום 'שומר' (נוסח אחר 'שוער'). אמרה זו נראית כתרגום של אמרה יוונית עתיקה, המיוחסת לפילוסוף הפרי-סוקראטי הרקלייטוס. ראה על כך במאמרי 'דע מה שתשיב לאפיקורוס', מדעי היהדות 40 (תש"ס), עמ' 55-61.

⁵⁰ שמו המפורש של הקב"ה, שעניינו של הספר להסביר את ניקודיו השונים.

⁵¹ תהלים no 17.

אשר בה כל מיני מאכל
וברא גלגלים משבחין שמו
ומלאכים עושי רצונו

ובזה השם העמיד העולם
על מעמדו ועל תלו
ובנו ההיכל למושב
וחלונות האורה מאירין אותו
לאין קץ ואין תכלית,

ומזה השם נשרשו
עמודי השכל
וכותלי החכמה וחלוני האורה
ומזה השם נתמלא ההיכל
זוהר מאיר

הוא אלהינו ואנחנו עבדיו
ואין מי שיקרב אליו
לראות גאון תפארתו
זולתי שלשה
שסימנם זה שמ"י לעלם⁵³
שמועאל מטטרון יהואל,
שלשה מלאכים הללו
מגלים⁵⁴ סודות השם הזה לנבראים

---

⁵² לפי שמות כו 35.

⁵³ שמות ג 15.

כדי להודיע הודו וגאון מעוזו.

והוא שורש תורתינו עיקר אמונתנו

מקום המנוחה

והוא מודיע בראשונה

יחוד הקב"ה ובריתו עם ישראל

ומודיע ממשלתו עם ישראל ובריתו עמהם.

ונקרא שמו על שם סוד חכמתו

ספר ברית מנוחה

אשרי אדם עוז לו בו

לידע מסילותיו ומהלכיו

הליכות אלי מלכי בקודש

ונפלאותיו⁵⁵

מן המלים האחרונות אפשר ללמוד, שמחברו האמתי של הספר ברית מנוחה גם הוא אינו אלא המלאך שמועאל, שר השירה שעליו למדנו לעיל מספרות ההיכלות. ומשמועאל עבר הספר בקבלה דור אחרי דור. דורות אלה (בלא הזכרת שמועאל) מנויים בעמוד הראשון של הספר, מאדם הראשון ועד ר' שמעון בר יוחאי, שמימי עמד הספר 'צפון וחתום זולתי חכמים אחדים'⁵⁶ שהשיגו בו מעט'.⁵⁷ כותב הספר, דומני, לא הוסיף משלו אלא דברים אחדים, כגון שושלת

---

⁵⁴ נוסח אחר: מגלגלים.

⁵⁵ ברית מנוחה, שם, הקדמה, ב טור ב-ג. הנוסח תוקן בעזרת נוסחאות ממקורות שונים שהובאו במהדורה האקלקטית שהכין תלמידי עודד פורת, והעמיד בטובו לרשותי.

⁵⁶ כך דומני שיש לגרוס, אף שעדי הנוסח גורסים: אחרים.

⁵⁷ ב ע"ב. ברית מנוחה שותף כאן למיתוס רשב"י כחותם תורת הסוד, כפי שמפותח בספרות הזוהרית, ולאחריה (כגון בהקדמת ר' חיים ויטל לשער ההקדמות שמכתבי האר"י). רשב"י הוא גם החכם היחיד שבעל ברית מנוחה מצטט מדבריו, דברי סוד בארמית, שרק לאחדים מהם יש

הדורות הנזכרת.

על המלאך שמועאל כמחבר הספר, נוכל ללמוד מן הקטע הבא, גם אם אותו מלאך

נוזכר בו בשם אחר:

הם מחנה השרפים הגדולים

השורפים והמשריפים

אשר אלו שמותם:

מטטרו"ן יהוא"ל

כמותם לא יש בכל אותם הגלגלים

זולתי אחד ששאלתי לשמו והוא פלאי

מקום הנפלאות⁵⁸

בדפוסים נמצא כאן עוד משפט שאיננו בכתבי היד, וגם לפי סגנונו ברור שאינו אלא הוספה של

המדפיס (או של מעתיק כתב היד שהיה לפניו). אך זו הוספה מאלפת, שיש להצטרף

לאינטואציה שבה:

ומצאתי כתוב כי רבו של שם בן נח היה נקרא שמו פלאי, ולכן יש להבין כי באולי

שמועאל השמש הגדול נקרא כן. ואצל מנוח כתיב⁵⁹ 'למה זה תשאל לשמי והוא פלאי'

והבן.

למלאך 'פלאי' מיוחס אכן אחד מספרי הקבלה החשובים, בני זמנו של ספר ברית מנוחה, הוא

ספר מעין החכמה.⁶⁰ ובכך מצטרף ספר זה לספרים המיוחסים למלאכים, כגון ספר רזיאל

וספר רפאל המלאך.

הקבלה בספרות הזוהרית. רשב"י כבעל מסורות סוד ידוע היה גם בחוגי חסידי אשכנז (ראה כ"י

בריטיש מוזאום 107,752 ע"א).

⁵⁸ שם, ו טור ד, ותוקן בעזרת מהדורת פורת הנ"ל.

⁵⁹ שופטים יג 18.

⁶⁰ ספר זה שייך לספרות המכונה במחקר 'חוג העיון'. בדפוסים נדפס בטעות בראש הספר השם

'פאלי' במקום 'פלאי', וכך גם לעתים בברית מנוחה.

המלאך שמועאל אכן הוציא מתחת ידו שירה נשגבה. במשהו מזה יוכל הקורא להיווכח מן בקטע הבא, שהוא דוגמה לשירת המאורות המתגברים בספר ברית מנוחה, במסעותיהם בין תחנות ישראל במדבר, ונלקח מן ממקום סמוך לקטע הקודם. בקטע זה בחרתי מפני שבנוסף להיותו כתוב בלשון שירה (בכך שווה הוא לרוב החלקים המיסטיים של ברית מנוחה), הוא עוסק דווקא באותן תחנות מדבר מיסטית שעניינה בשירה וברינה. כך מסיק הספר מן העובדה שאותיות המלה 'רנה' מופיעות בשם אותה תחנה, היא 'נחל ארנון', ובשם הקשור אליה, 'אדירירון' (שמות התחנות מופיעות גם ברוב כתבי היד של הספר באותיות גדולות):

ומן מקום **תבערה** יורד זיו החכמה

אל מקום **נחל ארנון**

ונקרא שמו העמוק **אדירירון**

מקום הרנה והמופת והחכמה

והוא אבר⁶¹ כל הגוף.

וכאשר רואים צבא המרום

שזיו החכמה מגיע אליהם

התחילו לרנן

כמה שאמר: 'ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים',⁶²

כי הגיעה אליהם החכמה

והם מתנשאים ומקבלים משם חכמה וגבורה גדולה עד מאד.

ומן **נחל ארנון** הגיע החכמה עד מקום **נחל העברים**

ומשם חוזרת חלילה ושבה למקומה.

והל"ב דרכים⁶³ מתגברים לעלות

---

⁶¹ בנדפס: אבר מכלכל

⁶² איוב ל"ח 7.

ומכסים לכל הגלגלים
ולכל המעלות והעולמות ולכל התהומות
ונראו כל אלו אצל זיו החכמה כלא היו
ועם כל זה נראו רחוקים ממנו
כשש מאות אלף טחוי קשת גוונין
ונראו כצל קערה אחת.

והל"ב דרכים מתגברים לעלות ולהתגבר
ולכסות כל הגלגלים ולכל מקומותיהם.
והחכמה אמרו זהו אדם העליון
הידוע בעציון גבר⁶⁴

ספר הזוהר

יסוד השירה עיקר הוא גם בספר הזוהר, ספר הספרים של הקבלה, וזאת גם לפי תודעת הספר עצמו. סודות התורה, שבהם עוסק הספר, שירה הם לדעת הזוהר, בלא קשר לצורה הספרותית שבה הובעו, כאמרו (ואביא זאת, כמו גם את המובאות דלהלן, בתרגום לעברית, מן הארמית שפת הזוהר): 'שירה ודאי. מה שירה מתמשכת ברוח הקודש מלמעלה למטה, אף כך, מלים אלו מתמשכין ברוח הקודש מלמעלה למטה'.⁶⁵

אבל אין להסיק מכך שהזוהר מוותר על הצורה השירית. אדרבא, הצורה השירית היא ההולמת את טבעם של הסודות הזוהריים. אף עצם המלה 'זוהר', שם הספר ומהותו, מבטאת,

---

⁶³ הם שלושים ושנים נתיבות פליאות החכמה שנזכרו בהתחלת ספר יצירה.

⁶⁴ ברית מנוחה, ז טור א-ב, בתיקונים לפי מהדורת פורת.

⁶⁵ זוהר ח"ג, רפז ע"א-ע"ב. השירה שבה מדובר כאן היא שירת האזינו, שלדעת הזוהר עניינה סודות האלהות. מן הדברים כאן מובן שדווקא תוכן זה, המאפיין גם את ספר הזוהר, הוא שהופך אותה לשירה, יותר מאשר צורתה הפואטית.

לדעת הזוהר, את היסוד השירי, הניגון המניע את האותיות והמלים אל מטרתן המיסטית, כפי שמביא הספר בדרשת הפתיחה לפרשת בראשית, שבה מפרש הוא את יסוד ה'זוהר'.⁶⁶

המלה 'זוהר' רגילה אכן לככב בקטעי זוהר חגיגיים ושיריים במיוחד. דוגמה לכך, ולאופיו השירי של הספר הלכה למעשה, תשמש לנו כאן פתיחת הזוהר לספר שמות. הזכרת שמות בני ישראל היורדים מצרימה, מעלה את רוח הזוהר לדרשה אכסטאטית הכורכת יחד אנשי מעלה וישויות קבליות של מעלה, היורדים כולם לגלות מצרים. הפסוק הראשון של ספר שמות, 'ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו', מוצא את מקבילתו בפסוק המבטא יותר מכל את התודעה הזוהרית: 'והמשכלים יזהירו כזהר הרקיע, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד'.⁶⁷ המלה 'זוהר' חוזרת במקומות רבים בדרשה, ומשמשת כעין קריאת קרב הבאה לעידוד ולהעלאת הנפש,⁶⁸ (גם בכתבי יד ובדפוס הזוהר כתובה מלה זו בדרך כלל באופן מודגש). זאת אפוא הדרשה הפותחת את זוהר שמות (בתרגום לעברית):

'ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו'. 'והמשכלים יזהירו כזהר הרקיע, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד'.

'והמשכלים' - אלה אנשי מידות המסתכלים בסוד החכמה. 'יזהירו' - מנהירים ונוצצים בזיו החכמה העליונה. 'כזהר' - נהרה וניצוץ של אותו נהר יוצא מעדן,⁶⁹ וזה הוא הרז הסתום הנקרא 'הרקיע', בו קיימים כוכבים ומזלות, שמש וירח, וכל אותם מאורי אור.

זהר של אותו רקיע, מנהיר בנהרה על הגן, ועץ החיים עומד באמצע הגן,⁷⁰ ענפיו חופים

⁶⁶ זוהר ח"א, טו ע"ב.

⁶⁷ דניאל יב 3.

⁶⁸ כמו המלה 'אמת' בתפילת 'אמת ויציב' של ברכות קריאת שמע בשחרית, או המלה 'סאקי' בשירי יין ערביים.

⁶⁹ לפי בראשית ב 10.

⁷⁰ או 'בתוך הגן', אם נחזור למקור, בראשית ב 9.

על כל אותם דיוקנים ואילנות ובשמים שבגן, בכלים כשרים,⁷¹ וחוסות בצל תחתיו כל חיות השדה, וכל צפרי השמים דרים תחת אותם ענפים.⁷²

זהר, פרי העץ נותן חיים לכול, קיומו לעולם ולעולמי עלמין, צד אחר⁷³ אינו שורה בו אלא צד⁷⁴ הקדושה, אשרי חלקם אותם שטועמים ממנו, קיימים הם לעולם ולעולמי עולמים, אלה נקראים משכילים, וזוכים לחיים⁷⁵ בעולם הזה וחיים בעולם הבא. **זהר**, אילן זה מזדקף למעלה למעלה, חמש מאות פרסה הילוכו,⁷⁶ ששים ריבוא הוא בפשיטותו,⁷⁷ בזה האילן קיים זוהר אחד.

זהר שכל גוונים קיימים בו. גוונים אלה עולים ויורדים, ואינם מתיישבים במקום אחר אלא באותו אילן. כאשר יוצאים ממנו להיראות בתוך זוהר שאיננו מנהיר,⁷⁸ הם מתיישבים ולא מתיישבים, קיימים ולא קיימים, מפני שאינם מתיישבים במקום אחר. מאילן זה יוצאים תריסר שבטים שנתחמים בגבוליו, והם ירדו באותו זוהר שאיננו מנהיר לתוך גלות מצרים, בכמה מחנות עליונים, שהם שנים עשר שבטי ישראל סבא שירדו אתו בכמה חילות ומחנות. זהו הוא שכתוב: 'ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את

---

⁷¹ כלומר, בלבושים מתוקנים, הם לבושי הנשמות.

⁷² לפי דניאל ד 9. גם הפסוק כתוב במקורו בארמית.

⁷³ במקור: 'סטרא אחרא'.

⁷⁴ נוסח אחר: 'נשר'.

⁷⁵ נוסח אחר: 'אלה נקראים חיים'. אפשר לתרגם גם: 'אלה נקראים משכילים וצדיקים'. במקור 'זכאן' שפירושו 'זוכים' (השוה 'טועמיה חיים זכו' בתפילת מוסף של שבת), ואם נגרוס 'זכאין', תרגומו הוא 'צדיקים', יש כאן הד ל'זכאה חולקיהון' שהוא המקור של 'אשרי חלקם' דלעיל.

⁷⁶ ראה מדרש זוטא, שיר השירים פרשה א.

⁷⁷ כאשר העץ פושט ענפיו כלולים בו ששים רבוא נשמות ישראל.

⁷⁸ הוא השכינה.

גם הקטע הבא מובא (בתרגום) מזוהר שמות, בקשר לירידת השכינה מצרימה. זה חזיון מופלא המתאר בלשון שירית וקצובה את התהפוכות הפנימיות הקורות בלב האלוהות, העומדת חליפות מכסא דין לכסא רחמים,⁸⁰ בשכינה ובמחנותיה, וכן בגן העדן בו נמצאות נשמות הצדיקים (גם החיים). תהליכים אלה קורים ושרויים כולם במנגינה שופעת, במוסיקה כלית וווקאלית, המושפעת מפיוטי הקדושה ומספרות ההיכלות, ומעבודת בית המקדש על תקיעותיו ותרועותיו בחג הסוכות, והזכרת השם ביום הכיפורים. הקטע מוגדר כ'מתניתין',⁸¹ כלומר משנתנו, משנה עתיקה המיוחדת לנו, אנשי הזוהר:

מתניתין. אמר רבי שמעון, אנו פתוחות עינינו, ראינו את אופני המרכבה הקדושה נוסעים במסעיהם, וקול שירה מתוקה לאוזנים יאה ללב, עולה ויורדת, הולכת ונוסעת.⁸² מזדעזעים אלף אלפים וריבוא רבבות, ופותחים שירה מלמטה למעלה. לקול נעימה זו עומדים מי שעומדים, ומתכנפים בכנופיה לצד ימין, ארבע מאות וחמשים אלף בעלי עינים, רואים ולא רואים, עומדים על עומדם. שני צדדים אחרים⁸³ החוירו בגללם.

ולצד שמאל מאתיים וחמשים אלף. אלה הם בעלי יבבה, מיבבים ומיללים⁸⁴ ממקום בית מושבם, פותחים בדין ומסיימים בדין, מיבבים שנית, ודינא יתיב וספרין פתיחו.⁸⁵ בה

---

⁷⁹ זוהר ח"ב, ב ע"א. הנוסח תוקן בעזרת מקורות שונים, בהם דפוס הזוהר הראשונים ואור יקר (זוהר עם פירוש ר' משה קורדואירו), כך ז, ירושלים תשל"ה, עמ' א-ה.

⁸⁰ ראה למשל בבלי, עבודה זרה ג ע"ב.

⁸¹ לפי נוסח אור יקר, 'תוספתא מתניתין'.

⁸² לפי נוסחים אחרים יש לתרגם { ולא נוסעת' או 'ויורדת'.

⁸³ במקור: 'סטרין אחרנין', רבים של 'סטרא אחרא', ואפשר שהכוונה למלאכי חבלה.

⁸⁴ כלומר מריעים. חז"ל נחלקו בשאלה האם תרועה האמורה בתורה היא יבבה או יללה (בבלי, ראש השנה לג ע"ב).

⁸⁵ 'דינא יתיב וספרין פתיחו' הוא לשון דניאל ז 10. דומה שמשפט זה משמש כאן כהכרזה של

בשעה עולה בעל הדין שעומד עליהם ויושב בכסא דין, והשירה שוככת. עד שלא נגמר הדין, סובבים בעלי העינים שלצד ימין, ועמם שמונה עשר אלף אחרים, תוקעים, ולא מיבבים ולא מיללים. פותחים שירה. מזדעזעים מאתם וחמשים אלף בעלי תרועה,⁸⁶ תקע שנית, ולא מיבבים. נוסע הפטרוני⁸⁷ מאותו כסא, ויושב בכסא וותרנות. בו בזמן היה מזכיר את השם הקדיש העליון הגדול, שבאותו שם חיים לכול. פתח ואמר פעם אחת יו"ד ה"א וא"ו ה"א, כמו שאתה אומר: 'ויקרא בשם יהו"ה'.⁸⁸ פותחין כמקודם בעלי האופנים הקדושים ואלפי אלפים וריבוא רבבות, ואומרים שירה, משבחים ואומרים 'ברוך יקרא דיהו"ה מאתר בית שכינתיה'.⁸⁹ באה אותה גינה,⁹⁰ שהיתה טמירה במאתיים ושבעים עולמות,⁹¹ הוא שכינה, הכבוד, בזיו שיוצא מזיו לזיו, וזיו נמשך ממנו לארבע רוחות, ראשיהם של הראשונים, מאותו זיו נפק אל כל אותם שלמטה. והיא נקראת גן עדן. פותח שנית אותו סבא פטרוני הכול, ומזכיר את שמו: יו"ד ה"א וא"ו ה"א, וכולם פותחים בשלוש עשרה מידות הרחמים. מי הוא שרואה את כל אותם תקיפים, רמים שברמים, תקיפים שבתקיפים, מרכבות

פקיד בית הדין, ולכן השארתי בלשונו. ותרגומו: הדין יושב וספרים נפתחו.

⁸⁶ במקור 'מארי יבבא'.

⁸⁷ כמקור 'פטרוני' (מלה נדירה בזוהר), והוא אותו בעל דין שישב קודם על הכסא.

⁸⁸ שמות לד 5. פסוק זה נאמר לפני שלוש עשרה מידות הרחמים.

⁸⁹ תרגום מלולי: 'ברוך כבוד ה' ממקום בית שכינתו'. המשפט הארמי הוא תרגום יונתן של פסוקם של האופנים: 'ברוך כבוד ה' ממקומו' (יחזקאל ג 12). מאחר שלפי הזוהר האופנים אומרים זאת בארמית, לא רציתי לתרגמו בפנים. תרגום ארמי זה נאמר גם, אחרי המקור העברי, בכל יום בתפילת קדושה דסדרא. פסוק זה משמש כאן קריאה לשכינה.

⁹⁰ גן עדן היא בארמית זוהרית 'גנתא' (בדומה לערבית: ג'נה' [ה]). למין הנקבה של המלה יש כאן משמעות, שכן המדובר בשכינה, ולפיכך לא תרגמתי 'גן' בזכר.

⁹¹ נוסח אחר במאתיים וחמישים. מספר זה, שנזכר גם לעיל, עולה בגימטריה כמניין 'רן' לשון שירה.

קדושות ושמים וכל צבאם, מזדעזעים ומתחלחלים, באימה רבה, משבחים את השם הקדוש ואומרים שירה.

אשריהן אותן נשמות הצדיקים המצויות באותו עידון ויודעות זאת. על זה נאמר: 'מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה'⁹² וגומר.⁹³

גם שירת הבריאה, מעין זו שמצאנו אצל פילון וספר יצירה, עולה מתוך מדפי הזוהר. במלה 'בראשית' מוצא הזוהר את אותיות המלים 'שיר תאב'. העולם נברא בתאוות שירה, וזו לא באה על סיפוקה אלא כשנבנה בית המקדש, ובאותה הזדמנות נאמרה שירת שיר השירים, שירת השירים העליונים שרק אז נמצאה להם ההרמוניה הנכספת, כאשר נעמדו הלויים על משמרותיהם בבית המקדש לומר את שירתם, ועל ידה בא תיקון למעשה בראשית. אז סר הנחש הקדמוני, הדומה לאות נ, מן האות ת שבסוף המלה בראשית, וזו הפכה ל-ר, ו'בראשית' הפך כראוי להיות ל'ברא שיר'.⁹⁴

הפסק השירה, עצירת שפע המלים, גלות היא בעיני הזוהר, וגאולתה היא הדיבור. זאת מביע הזוהר בדרשה על אהרן היוצא בשמחה לקראת משה, הדומה לדיבור היוצא לקראת הקול ונותן לו את צורתו הנכונה. אי אפשר שלא להיזכר כאן בדברי פילון האלכסנדרוני שהובאו לעיל, ושבהם נתפרשה יציאתו השמחה של אהרן לקראת משה, כיציאת הדיבור לקראת המחשבה (גם בזוהר מסמל משה לא רק את הקול אלא גם את הדעת). וכך מבטא זאת הזוהר (בתרגומי):

כתיב⁹⁵ 'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים'. מהו 'ואני ערל שפתים'? [...] אלא סוד הוא. משה [הוא] קול, ודיבור שהוא המלה שלו, היה

---

⁹² ירמיהו י 7. דומה שכאן 'הגויים' הם מלאכי הדין.

⁹³ זוהר ח"ב, ד ע"א-ע"ב. כשהנוסח מתוקן ממקורות שונים, ובהם דפוס מנטובה שי"ח, ואור יקר, שם, עמ' יד-יח.

⁹⁴ ראה בתורת היצירה הנ"ל, פרק 17.

⁹⁵ שמות ו 12.

בגלות, והוא היה אטום⁹⁶ [מ]לפרש דברים, ולפיכך אמר: ואיך ישמעני פרעה בעוד שמלה שלי היא בגלות שלו, הרי אין לי מלה, הרי אני קול, מלה חסרה שהיא בגלות. לפיכך שיתף הקב"ה את אהרן עמו.

בא וראה: כל זמן שהדיבור היה בגלות הקול הסתלק ממנו, ומלה היתה אטומה בלא קול. כשבא משה בא קול, ומשה היה קול בלא מלה כיוון שהיה בגלות, וכל זמן שדיבור היה בגלות משה היה מהלך קול בלא דיבור. וכך הלך עד שקרבו להר סיני וניתנה תורה, ובאותו זמן התחבר הקול בדיבור, ואז מלה מיללה, שכתוב⁹⁷ 'וידבר אלהים את כל הדברים האלה'. ואז משה נמצא שלם במלה כראוי, קול ודיבור כאחת, בשלימות. [...]

'קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר'.⁹⁸ בא וראה: כנסת ישראל כשהיא בגלות הקול מסתלק ממנה והמלה שוככת. כמו שכתוב⁹⁹ 'נאלמתי דומיה'. ואם מתעוררת, מה כתוב 'ודודי חמק עבר'.¹⁰⁰

במלים האחרונות, אודות המלה המתעוררת בגלות לזמן קצר, רומז לדעתי הזוהר לעצמו, יצירת הגלות, שההתעוררות היצירתית שלה היתה מוגבלת בזמן, ונפסקה עם מה שהוא מתאר כמיתתו של ר' שמעון בר יוחאי.¹⁰¹ אומנם, במקביל, הזוהר מאשש את שפע היצירה שלו גם בתודעה שבעצם אין הוא יצירת הגלות, ובמובן העמוק נוצר הוא בארץ ישראל, והוא התלמוד

---

⁹⁶ או: ערל. ראה פירוש רש"י על פסוק זה: 'ערל שפתים - אטום שפתים. וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום'. דומה של'מלה' שבזוהר כאן יש גם קונוטציה של 'ברית מילה'.

⁹⁷ שמות כ 1.

⁹⁸ שה"ש ה 5-6.

⁹⁹ תה' לט 3. משפט זה הנמצא בדפוסים, חסר באור יקר.

¹⁰⁰ זוהר ח"ב, כה ע"ב – כו ע"א. לפי נוסח ר' משה קורדובירו, אור יקר כרך ז, ירושלים תשל"ה, עמ' קלה. על קטע זה ראה בספרי הנ"ל, תורת היצירה של ספר יצירה פרק 16.

¹⁰¹ ראה במאמרי 'מרעיש הארץ: יחידותו של רשב"י'. יהדות: סוגיות, קטעים, פנים, זהויות. ספר רבקה (לכבוד פרופ' רבקה הורביץ ז"ל. בעריכת חביבה פדיה ואפרים מאיר), בהוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשס"ז, עמ' 343.

יתר על כן. הזוהר מעניק גם הוא (בדומה לפילון ולספר יצירה) לאדם היוצר, הדרשן המעמיק בסודות התורה, שותפות ביצירה האלהית. עניין זה, הנפוץ בספר, מבטא היטב את תודעתו העצמית של הזוהר, ואביא הנה בתרגומי אחד מן הקטעים המדגימים זאת היטב: בראשית. ר' שמעון פתח: 'ואשים דברי בפיך [ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ]' (יש' נא 16). כמה יש לו לאדם להשתדל בתורה יומם ולילה, משום שהקב"ה מקשיב לקולם של אותם המתעסקים בתורה, ובכל מלה שמתחדשת בתורה על ידי אותו שמשתדל בתורה, עושה הוא רקיע אחד. שנינו. באותה שעה שמלה של תורה [= דבר תורה שאינו קבלה] מתחדשת מפיו של אדם, אותה מלה עולה ומתייצבת לפני הקב"ה, והקב"ה נוטל אותה מלה ונושק לה ומעטרה בשבעים עטרות מגולפות וחקוקות. ומלה של חכמה [= סודות הקבלה] המתחדשת עולה ויושבת על ראש צדיק חי העולמים וטסה משם ושטה בשבעים אלף עולמות ועולה אצל עתיק יומין, וכל דבריו של עתיק יומין דברי חכמה הם ברזים סתומים עליונים. ואותה מלה סתומה של חכמה שנתחדשה כאן, כשעולה מתחברת באותן מלים של עתיק יומין ועולה ויורדת אתן, ובאה בשמונה עשר עולמות גנוזים של 'עין לא ראתה אלהים זולתך'.¹⁰³ יוצאות משם, ושטות ובאות מלאות ושלמות, ומתייצבות לפני עתיק יומין. באותה שעה מריח עתיק יומין באותה מלה ונחת-רוח לפניו מכול. נוטל אותה מלה ומעטרה בשלוש מאות ושבעים אלף עטרות. אותה מלה טסה ועולה ויורדת ונעשית רקיע אחד, וכן כל מלה ומלה של חכמה [= קבלה] נעשות רקיעים עומדים בקיום שלם לפני עתיק יומין והוא קורא אותם שמים חדשים, שמים מחודשים סתומים של רזי החכמה העליונה. וכל אותם שאר דברי תורה [שאינם של סוד] המתחדשים, עומדים לפני

---

¹⁰² ראה במאמרי 'זיקת הזוהר לארץ ישראל'. בתוך: זאב הרוי, גלית חזן-רוקם, חיים סעדון, אמנון שילוח (עורכים), ציון וציונות בקרב יהודי ספרד והמזרח, משגב ירושלים, ירושלים תשס"ב, עמ' 44-31.

¹⁰³ יש' סד 3. צירוף זה הפך להיות כעין שם של העולם הבא המיועד לתלמידי חכמים. ראה בבלי, ברכות, לד ע"ב.

הקב"ה ועולים ונעשים ארצות החיים, ויורדים ומתעטרים אצל ארץ אמת, ומתחדש

ונעשה הכול ארץ חדשה מאותה מלה שהתחדשה בתורה.¹⁰⁴

בהמשך הקטע מוסיף הזוהר שתי הסתייגות לדברים אלה. ראשית, היצירה החדשה צריכה להיות מוסתרת מעין המלאכים המקנאים (זה פירוש 'ובצל ידי כיסיתך' של הפסוק דלעיל).

ויש רגלים לסברה שהחשש אינו רק ממלאכים אלא גם מבני אדם, ולשם שחרור מקנאתם, וחופש ליצירה, נקט הזוהר עצמו בדרך הכתיבה הפסוודו-אפיגראפית.¹⁰⁵

הסתייגות אחרת שמסייג שם הזוהר את הבריאה החדשה המסורה לאדם, נוגעת לרוחו

של אותו אדם. אם אין דרכו בסודות התורה, והוא מחדש דברים שאינו יודע על בוריים

כראוי,¹⁰⁶ לא ייצור אלא רקיעים של שוא ותוהו, הם עולמות סטרא אחרא. דומה שמטרת

התקפה זו היא אפשרויות אחרות של דרשנות שננקטו בחוג הזוהר גופו, ושלא עלו בקנה אחד עם רוח עיקר גוף הזוהר. דרשנים אלה, כדוגמת בעל תיקוני זוהר ור' יוסף הבא משושן הבירה, סירבו לקבל על עצמם סייגים כאלה, ודרשו בפומבי בלא להשית מעצור לרוחם.¹⁰⁷

במקום אחר בספרות הזוהרית,¹⁰⁸ מצויה המלצה על מיסטיקאי שאינו מסתפק בתפלה

המסורתית, אלא אף מחבר שירים ותשבחות שיש בהם 'קבלה אמתית', וכוללים, בין השאר,

---

¹⁰⁴ זוהר ח"א, ד ע"א – ה ע"ב. וראה מאמרי 'המשיח של הזוהר' דלעיל, עמ' 182-183.

¹⁰⁵ על סיבות נוספות לעניין זה עמדתי במאמרי 'הזוהר כרנסנס', דעת 46 (חורף תשס"א), עמ' 5-11.

¹⁰⁶ במקור: 'הוא דלא אורחיה ברזין דאורייתא, וחדש מלין דלא ידע על בורייהון כדקא יאות'. במקום אחר, זוהר חב, צה ע"א (סבא דמשפטים), דורש הזוהר שהדרשן המחדש יחדש לפי דרכיה ('לפום אורחוי') של התורה, ובדרך אמת ('ארח קשוט').

¹⁰⁷ ראה מאמרי 'הזוהר והתיקונים – מרנסנס למהפכה', רונית מרוז (עורכת), חידושי זוהר: מחקרים חדשים בספרות הזוהר, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ז (= תעודה כא-כב), עמ' 294-297.

¹⁰⁸ זוהר ח"ב, קעח ע"א. הקטע נדפס בטור שני של העמוד, ממול 'ספרא דצניעותא', אך יש לראות בו תוספת לזוהר, שאיננה שייכת לחטיבות הרגילות, ונכתבה בידי מחבר אחר. על קטע זה ראה במאמרי 'בר יוחאי', דלעיל, עמ' 130-131.

שבחם של צדיקים. בהתאם להמלצה זו, שלחתי גם אני את ידי במלאכה זו, וכתבתי שיר משלי
על ר' שמעון בר יוחאי לסיכום המאמר רב הכמות 'המשיח של הזוהר'. השיר התפרסם
לראשונה לפני למעלה מחצי יובל, בסוף אותו מאמר, והוא מובא כאן, לסיום, בשינויים קטנים:

לְבַדִּי אֲשׁב בְּקִימָא דְחַד סְמְכָא
בְּאַרְץ אֲדוּם שָׁם מִתְקַטְרִין דִּינִין
אַרְעָא אֲתַבְטַלְת בְּלִי מִתְקַלָּא עוּד נְחָה
עַל עֲמוּד אֶחָד, צְדִיק יְסוּד עוֹלָם.

לְבַדִּי אֲשׁב בְּקִימָא דְחַד סְמְכָא
מִלְכִין קִדְמָאִין זִינְיָהוֹן אֲיִם
עֲרִירִים יְמוּתוּ לֹא מְצָאוּ עוּד נִינְטָא
לְאַתְתְּקִנָּא בְּנִקְבָּא, אַף אֲנִי אֲתָם.

לְבַדִּי אֲשׁב בְּקִימָא דְחַד סְמְכָא
מִשָּׂא עוֹלָם מְלֵא מְטָל עָלֵי אֲוִנִי
שְׁקִירָא הֶסְתֵּר פְּנִים מִדַּת הַדִּין שָׁל תְּהוּ
אַסְבֵּל עַל שְׁתֵּי כְתָפֵי כְּאַטְלָס הַיּוֹנִי.

גְּבִינִין מְכַסִּין עֵינָא דְאַשְׁגַּחוּתָא
וְקוֹצֵי דְשַׁעְרֵי חֲפְנִין עַל גַּב אֲדִנִין
סְמְקָא אֲשַׁתְּכַח וְלֹא מְצָקָא דְרַעוּתָא
מִצַּח אִשָּׁה זֹנָה לְאַתְעֲרָא דִּינִין.

קוּימָא דְעֵלְמָא סִימְנָא בְּעֵלְמָא
בְּקוּשְׁתֵּי אַגְוֹן עַל כָּל דּוֹר נְכֻלָּם.
כְּעֵבוֹר סוּפָה, חֵלְפָה וְרִשְׁעָה אִין
אַבְל הַצְדִּיק, צְדִיק יְסוּד עוֹלָם.

בוּצִינָא קוּדִישָׁא מְדֻלִּיק כָּל בוּצִינָא
עֵמוּד נְעִיץ בְּתַהוֹם דְּשִׁרְיָא בְּחֻשׁוֹן
וּמִי יְנַהִיר הַיָּר בְּגוֹ לֵיל גְלוּתָא
דְּפִתְקָא דְקֻטְפָּא בְּאַחְמַתָּה שְׂכִיחָ.

לִי לֹא אֲנִים כָּל רִז אַדְע בְּאַפְלָה
בְּגוֹ סְתִימִי עֵינִין שְׁנַתָּא בְּחוֹרִיָּהוֹן
שׁוֹנָה שִׁין הַלְכוֹת בְּמַהִיטְבְּאַל בֵּת מְטָרְד
לֹא שְׁאַלְנִי בָּם כָּל אָדָם מֵעוֹלָם.

לְבַדִּי אֲשַׁב בְּקוּמָא דְחַד סְמָכָא
בְּנִי עֲלִיָּה רְאִיתִי וְהִמָּה מוּעָטִין
אַלְעֶזֶר בְּרִי, דִּי אֲנִי וְאַתָּה
וְשְׁאַרָא דְעֵלְמָא, שְׁנַיִים וְשְׁלִישִׁיִּים.

עד אימת נתב בקימא דחד סמכא?

עולו חבריא לאדרא קדישא!

אורייתא דלעלא חזו דאתבטלת

אית לעשות לשם, אורייתא חדשה.

שמעך יראתי בקימא דחד סמכא

זעיר אנפין דבה יאות הוא למדחל

צדיק באמונתו תורת עולם קימתי

מצית שמיא לעלא ועד גרגיר חרדל.

עולמי שלי לבדי נשאתי

בקטרא חד נקשרתי בידידי אלי

אזלא ומתנשאי הות יום יום אורייתא

ואהדרנא לה יום יום בפלפולי.

עד אימת נתב בקימא דחד סמכא?

אנו בתביבותא הו תליא מלתא

רחימין לתתא רחימו לעלא

יתער בגינא במלי אורייתא.

אי מלכא לא אתתקון איך יתקון כל עמא?

תו ונתקון פרצוף עתיק יומין

סמכיא נתקנו סלסלו בדקנא

עד אם יערה עלינו ממרומים.

לא אתקימא עלמא אלהו ברזא

ואתם חצדי חקלא מרי מדין

מי אשר רוחו בו רוחא דקיומא

גם אתם הו לי קיומי עלמין.

תקום מהימנותא על דרגין עשרת

מאחד טובים יותר העשרה

אלעזר בני ואני ורבי אבא

אנו ביניהון כללא דכלא.

חמו בפרכתא דפריסא עלינא

במלולא דפמכון מתישבא ארעא

עד נושיבה יחד ית מלכא משיחא

על פסא השם במעלות שבועה

עד אימת נתב בקימא דחזד סמכא?

קצר אפים עורה אל תישן אדני

יתסתנו עיניך בחלב חורא דעינא

יתכפיון סטרינו, גרדיני נימוסין.

רחמי דאריך יסתכלון בזעיר

ויקום איהו לבסם גקבה,

אני יסוד עולם ולי יאה נאה

זווגא דא דבה רזא דישועתא.

ברזי אורייתא מתיקין כדבשין

אנא רבי שמעון אבסם ערות פלה

ציון ירושלם וקדש קדשים

אבוא פדין תבוא אל נפשי גאלה.

נפשי בנשיקי זווג של הלולה

לתיים תצא ביום יהו מלך

כשלת חברי סדוּתא דרזא

אַלֶּדֶד לְמִנְיַתָּה צְדִיק יְסוּד עוֹלָם.

לֹא אֶתְקַיְמָא עֲלֵמָא אֱלֹהִין בְּרִזָּא

וַי אִי לֹא גְלִינָא וַי אִם אַגְלָה

עוֹסְקֵי חַיִּי שְׁעָה אֶשְׂרֹף אֲשִׁים כָּל אֶרְעָא

וַי אִם הָעוֹלָם בְּשִׁקָּר יִמְלֵא

לְבַדֵּי אֲשַׁב בְּקַיְמָא דְחַד סְמָכָא

מִשְׁתַּלְשֵׁל עוֹלָם עַל סַנְפִיר לְוַיְתָן

עֲלֵמָא לֹא אֶתְקַיְמָא אֱלֹהִין בְּרִזָּא

לְעוֹלָם אֲנִי צְדִיק יְסוּד עוֹלָם.